

**ОБОРОННЕ БУДІВНИЦТВО НА р. ВЕРЕЩИЦЯ
НА ТЛІ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОЇ СИТУАЦІЇ НА ГАЛИЦЬКО-
ВОЛИНСЬКОМУ ПРИКОРДОННІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XII – XIV ст.**

Долина р. Верещиця – одна з вузлових територій галицько-волинського прикордоння, протягом XI–XIV ст. була ареною військових протистоянь у боротьбі за оволодіння Галичиною, а також порубіжжям удільних Звенигородського та Перемишльського князівств. Центральна її частина разом із літописним Городком сформувалася на перетині стратегічних шляхів із Перемишля до Галича та з Белзької землі до Галицької.

Військові дії 1219 – 1220 рр., коли угорський король Андрій зайняв Перемишль (і, значить, усю волость), а вірний йому галицький боярин Судислав Бернатович посадив своїх людей у Городку на Верещиці, знайшли відображення в літописах. Однак конкретний перебіг цих подій доволі скупо відображений в писемних джерелах.

Розташоване в нижній течії р. Верещиця, поряд з долиною р. Дністер у с. Березець городище поки археологічно слабо вивчене. Потужні та колись протяжні вали, які оперізували це невідоме з літописів місто, свідчать про існування тут значного дружинного осередку. Місто було центром густозаселеної частини т.зв. наддністрянського опілля. Досліджено предмети, які свідчать про військову справу. Знахідки візантійських свинцевих печаток, ймовірно, вказують на присутність у цьому місті представників вищого духовенства. Натомість на менш родючих піщанистих землях Малоого Полісся у верхів'ях р. Верещиця розташувалися дрібні боярські володіння.

З врахуванням результатів найновіших археологічних розвідок на цій території охарактеризовано історичну роль давніх укріплень долини р. Верещиця. Встановлено їх датування. Проаналізовано чисельні знахідки середньовічного озброєння, які додатково ілюструють стан військової інфраструктури долини р. Верещиця.

Ключові слова: мережа укріплень, оборонне будівництво, військово-політична ситуація, долина р. Верещиця, Галицько-Волинська держава.

Актуальність теми визначається тим, що військова інфраструктура княжих столиць була важливою частиною військової інфраструктури окремих земель-князівств Русі. Питання формування військової інфраструктури удільних князівств Русі є важливими складовими для історичної реконструкції військово-політичної

Терський Святослав Володимирович, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії, музеєзнавства і культурної спадщини Національного університету «Львівська політехніка», м. Львів.

© Терський С. В., 2022

історії країни в цілому. У цій площині важливою є не лише інфраструктура літописних центрів та кордонів уділів, але й певних вузлових мікрорегіонів, таких як місця битв, які, зазвичай, влаштовувалися на перехрестях стратегічних шляхів.

Характеристика цих мікрорегіонів досі давалася лише побіжно, переважно на підставі літописних джерел (М. Грушевський, І. Крип'якевич, Л. Войтович та інші). Такими ж у відношенні до укріплень північного кордону Галицького князівства є існуючі на сьогодні огляди городищ X–XIV ст. Львівщини (Liwoch 2003; Погоральський Я., Миська Р., Ляска В. 2013). Поглиблене вивчення подібних мікрорегіонів археологами дозволяє з'ясувати їх особливості та прояснити перебіг військово-політичних подій, відомих лише за скупими повідомленнями літописів. Одним з таких вузлових мікрорегіонів поблизу Головного Європейського вододілу та давнього кордону між Галицьким та Волинським князівствами є територія басейну р. Верещиці, що займає площу в майже 1000 км². Є всі підстави вважати, що саме цей Балто-Чорноморський коридор був із основних шляхів, що поєднували Галичину та Волинь, і в результаті привели до створення спільної держави.

Новизна дослідження. В даній статті автор на основі аналізу даних попередніх історичних та археологічних досліджень робить спробу окреслити процес формування оборонного комплексу долини р. Верещиця, як одного з вузлових регіонів на північному кордоні Галицького князівства у XI – XIII ст. Таким чином, проаналізовано систему фортифікації порубіжжя Звенигородського та Перемишльського удільних князівств, оглянуто колекції знахідок озброєння.

Метою статті є поглиблене вивчення оборонної інфраструктури галицько-волинського прикордоння, аналіз основних складових оборонного комплексу долини р. Верещиця: системи фортифікацій та арсеналу дружинників та з'ясування на новій джерельній базі особливостей формування військової інфраструктури північного кордону Галицького князівства.

Дослідники неодноразово відзначали повну відсутність будь-яких літописних вказівок на проходження ділянки галицько-волинської границі поміж Рожним полем і верхів'ям р. Верещиця, а також відзначали розмитість спільних меж Звенигородського князівства з Белзьким (Гупало, 2014: 430). Відтак, виходячи з припущень істориків, що політично-територіальний устрій давньої

Русі продовжував зберігатися і в добу розвиненого Середньовіччя після входження галицько-волинських земель до складу Польського королівства, давні адміністративні межі визначались, опираючись на джерельну базу кінця XIV–XVII ст. На цій підставі польським істориком А. Янечком реконструйовано південну межу Белзького воєводства, яка, враховуючи певні застереження, в цілому була успадкована від Белзького князівства.

Таким чином, межу між белзькими і звенигородськими володіннями у домонгольській період проводили горбогір'ям Розточчя, далі по лінії багнистих заплав і “водного лісу” до верхів'їв Західного Бугу і Стиру (Janeczek, 1993: 21-34,128-144).

Виклад основного матеріалу дослідження. Територія в басейні р. Верещиця ділиться на дві природно-географічні зони: Мале Полісся та Опілля. Її більша, південна частина – простора та густозаселена рівнина (300 м н.р.м.), що простягалася від південного краю Розточчя аж до Дністра. Це був давній землеробський мікроареал, так зване Опілля, слабо заліснений, а більшість території займали орні чорноземи, які становили 60% усіх угідь цього району (Геренчук, 1972: 10). Значна концентрація населення та відсутність городищ, ймовірно, вказує на належність цих родючих земель до князівського домена. Зокрема, у мікрорегіоні площею близько 240 км² зафіксовано 78 поселень, що в середньому становило 3 км² на одне поселення (Гупало, 2014: 443).

Верещиця також фігурує в історичних дослідженнях як межа між Звенигородським та Перемишльським уділами Галичини (Крип'якевич, 1999: 33). Як аргумент використовують дані археологічних обстежень, які самі по собі не є рівномірними на всій території Львівщини. Зокрема, вздовж лівого берега Верещиці за цими даними було слабше заселене пасмо завширшки близько 10 км, яке сприймають буферною зоною на порубіжжі Перемишльської і Звенигородської земель (Гупало, 2014: 444).

Долина р. Верещиці, лівої притоки р. Дністра, здавна служила важливим комунікаційним вузлом на шляху між Чорним та Балтійським морями. Цей вузол з'єднував, зокрема, басейни Дністра та Вісли через Сян та Буг. Вважається, що Верещиця була в минулому повноводною і судноплавною рікою.

Її верхів'я починаються на Балто-Чорноморському вододілі, так званому Розточчі, який, як вже згадано, служив кордоном між

Перемишльським та Белзьким уділами та Волиню і Галичиною в ширшому контексті. Ця смуга пагорбів Розточчя прорізалася долинами річок Верещиця, Домажирка і Млинівка, які ставали зручними комунікаційними артеріями по лінії північ-південь. Зокрема, один з проходів, за 4 км на схід від витоків Верещиці, становили Млинівка (крехівська) – правий доплив р. Свиня (басейн Західного Бугу) та Домажирка – один із правих допливів р. Верещиця (басейн Дністра). З півдня цей прохід контролювало городище, розташоване на території с. Домажир, на високому пагорбі над правим берегом р. Домажирка, обстежене у 1957 р. О. Ратичем. Замок Домажир мав розвинуту сільську округу, яка включала до десятка селищ. В с. Страдч, за 4,5 км на захід від с. Домажир, в ур. Стрілка на високій горі, що належить до південної лінії горбогір'я Розточчя, на північній межі Опілля було зведене городище овальної форми площею 150x400 м, оточене однією лінією земляного валу і рову. Цей замок охороняв прохід через Розточчя по Верещиці, який провадив на захід у напрямку до Вороблячина – літописних воріт у Перемишльську землю.

Страдч належав до низки городищ-сховищ Великого вододілу, які виникали протягом IX – початку XI ст. (Ратич, 1968: 228). Ще один замок із цього ряду, що знаходився за 7 км західніше, на правій притоці Верещиці у с. Добростани на мисоподібному виступі в ур. Залапин, мав складну систему укріплень, що збереглася у вигляді земляних валів, ровів і штучно споруджених терас. Центральний майданчик городища розмірами 180x210 м, неправильно округлої форми був оточений довкола земляним валом та ровом. Замок Добростани прикривав з півночі Городок.

Розташований у цьому прикордонному регіоні літописний Городок у центральній частині долини р. Верещиці вперше згаданий 1213 р. як головний осередок торгівлі сілля. Слід зауважити, що в літописі в цьому районі з боку Белзької землі під 1236 р. згаданий ще один Городок, який шукають поблизу Томашева (Крип'якевич, 1999: 30).

Важливе стратегічне значення міста підкреслюється подіями 1219 р., коли боярин Судислав посадив у місті свою залого, а замок змушені були здобувати війська князів Мстислава Удатного та Данила Галицького (Ипатьевская летопись, 1923: 490, 500). Того ж року по долині р. Верещиці відбувся похід угорського війська з Перемишля до Галича для поставлення на галицький

стіл королевича Коломана. Літописець уточнює, що його шлях проходив через Городок і далі на Щирець (Ипатьевская летопись, 1923: 490-491). Те, що війська князя Мстислава Мстиславича Удатного спробували здобути містечко, засвідчує, що це був оборонний замок на перехресті шляхів поблизу кордону Перемишльської та Звенигородської землі. Значення Городка у період занепаду Галицько-Волинської держави у другій половині XIV ст. підкреслюється побудовою на місці князівського королівського замку Владислава-Ягайла.

Укріплення літописного Городка археологічно досліджувалися у 1983 р. (Петегирич, 1995: 79). Городище міста XI – XIV ст. розташоване у центральній частині сучасного міста Городка, на домінуючій висоті 335 м н.р.м. і 22 м над дзеркалом ріки Верещиці, лівої притоки Дністра. Зафіксовано укріплення дитинця та околиного города. Неправильно овальної форми в плані дитинець, розмірами 120x210 м зараз займає територію міського парку. Давні укріплення були поруйновані замком XV–XVII ст. та сучасними планувальними роботами. Проте, на східному краю майданчика залишився ледь помітний профіль валу, що плавно переходить у схил, а далі у штучну терасу. Майданчик дитинця відділений від території околиного города з півдня глибоким (7,0 м) ровом шириною близько 25 м. Сам околиний город площею близько 16 га захищають два розгалужені рукави р. Верещиці. Розкопки, проведені на території дитинця у 1985 р. (Корчинський, Петегирич, 1987: 348), виявили культурний шар товщиною до 1,7 м, в якому досліджені житла з багатим археологічним матеріалом XII–XIV ст. На присутність еліти вказують знахідки імпортової амфорної тари, а керамічні долівкові плитки – на наявність храму (Титар, 1987: 154-155). На північній ділянці дитинця виявлено рештки нижніх вінець зрубів оборонної стіни та поруйновану, мощену з каменю-вапняку долівку двоповерхової будівлі, можливо, вежі.

Відтак, можемо зробити висновок, що долина р. Верещиці протягом XI–XIV ст. була також важливим оборонним рубежем Перемишльського князівства та Галичини в цілому. Попри важливе стратегічне значення в середньовіччі долина р. Верещиці не була суцільно обстежена археологами. Проте, завдяки розвідковим роботам, проведеним у 1981 р., науковцям став відомий ще один оборонний вузол – городище у с. Березець на правому березі р. Верещиці (Грибович, 1983: 254). Воно овальної в плані форми, розмірами 400x150 м. Розкопками було перетнуто

оборонний вал (25 м при основі та 7 м висотою), зміцнений дерев'яними конструкціями та потужним пластом випаленої глини, а також досліджено забудову майданчика на площі 120 м.кв. Знайдено залізу острогу та значну кількість скляних браслетів.

Згодом, на основі досліджених матеріалів було висловлено здогад про існування на місці городища невідомого з літописів «граду» XII-XIII ст. (Петегирич, 1995: 79). Згадані публікації стали підставою для внесення даної пам'ятки до реєстру городищ Галицького князівства (Liwoch, 2003: 227). В минулому городище неодноразово обстежувалося експедиціями О. Корчинського у 1994 р. та А. Филипчука у 2013 р. (Филипчук, 2014: 174-175).

Зростанню цього міста сприяло його розташування в центрі великого масиву давніх орних земель, так званого галицького Опілля (Геренчук, 1975: 10).

Результати археологічних розвідок, проведених археологічною експедицією Львівського історичного музею, дозволили встановити етапи розвитку даного міста. З'ясувалося, що цей поселенський осередок виник на базі декількох поселень пізньої римської доби. Як певний адміністративний та торговий пункт X-XI ст. поселення стало зародком «граду» XII-XIV ст. Його занепад, найочевидніше, був викликаний змінами в адміністративно-територіальній структурі Львівської землі на початку XV ст.

Розкопками на його території було зібрано значну кількість побутового речового матеріалу. Проте, найкраще ілюструють значення міста на різних етапах розвитку знахідки, які трапилися випадково. Під час збору матеріалів для місцевого шкільного музею красзнавцем на території городища та посаду зібрано значну кількість різночасового археологічного матеріалу. Більшість знахідок відноситься до періоду існування цього оборонного пункту.

Привертає увагу бронзова матриця для відтискання нижніх частин скроневих кілець, яка є аналогом для матриць із знаменитого поховання ювеліра X-XI ст. у Пересопниці. Серед виявлених свинцевих бул одна візантійська – належала єпископу з острова Корфу. Присутність дружинників фіксується знахідками характерного для XII-XIII ст. озброєння (залізна острога, уламок бронзової булави: Фонди Історико-красназавчого музею с. Березець).

Заселеність басейну р. Верещиці не була рівномірною. На відміну від Опілля територія Малого Полісся була заселена рідше.

Зокрема, ці горбисті заліснені землі у верхів'ях р. Верещиці князі могли виділяти для мастків частини своїх бояр. Як приклад – знахідка багатого матеріалу із поселення на південному та південно-західному схилах пагорба на лівому березі р. Верещиця поблизу с. Вороців, яка дозволяє припустити існування там боярської садиби (Гупало, 2014: 444).

Висновки. Таким чином, на території басейну Верещиці за княжої доби розташовувались два міські центри. На сучасному стані археологічного вивчення важко обґрунтовано стверджувати, яке з цих двох міст долини Верещиці – Городок чи розташований 10 км південніше «град» мали основну князівську резиденцію – центр волості. Не виключено, що обидва міста склали єдиний соціальний організм із певним розподілом суспільних функцій.

Городище в нижній течії р. Верещиця, поряд з долиною р. Дністер у с. Березець поки археологічно слабо вивчене. Потужні та колись протяжні вали, які оперізували це невідоме з літописів місто, свідчать про існування тут значного дружинного осередку. Місто було центром густозаселеної частини т.зв. звенигородського опілля. Окрім оборонних функцій місто певний час виконувало функції торгового осередку, очевидно, пов'язаного із сусіднім Городком. Досліджено предмети, які свідчать про військову справу. Знахідки візантійських свинцевих печаток, ймовірно вказують на присутність у цьому місті представників вищого духовенства. Натомість на менш родючих землях навколо сторожових князівських замків у верхів'ях р. Верещиця розташувалися дрібні боярські володіння.

Сподіваємося, що подальші археологічні дослідження в майбутньому дадуть цікаві дані не лише стосовно суспільно-політичного розвитку цієї частини Русі, але й щодо європейської політики Галицького князівства.

Використані посилання

Геренчук К.І. 1972. Загальний огляд. Природа Львівської області /за ред. К.І. Геренчука. Львів. С. 6-14.

Грибович Р.Т. 1983. Новое древнерусское городище на Львовщине, Археологические открытия 1981 г. Москва. С. 254.

Гупало В. 2014. Звенигород і Звенигородська земля у XI-XIII століттях (соціоісторична реконструкція). Львів, 532 с.

Ипатьевская летопись. 1923. Полное собрание русских летописей. Т. 2. Петроград. 320 с.

Корчинский О.М., Петегрич В.М. 1987. Исследования летописного Городка, Археологические открытия 1985 г. Москва. С. 348.

- Крип'якевич І. П. 1999. Галицько-Волинське князівство. Львів. 220 с.
- Петегірич В.М. 1995. До історичної оцінки деяких городищ Українського Прикарпаття. Бойківщина. Історія та сучасність. Матеріали Міжнародного історико-народознавчого семінару "Населення Бойківщини у контексті загальнокарпатського етнокультурного розвитку", Самбір, 14—16 вересня 1995 р. Львів; Самбір. С. 78-79.
- Погоральський Я., Миська Р., Ляска В. 2013. Верхньодністерське Підгір'я у X-XIV ст. *Colloquia russica. Series I, Vol. II. Przemysł i ziemia Przemyska w strefie wpływów Ruskich X - połowa XIV w. / pod red. Vitalija Nagirnego i Tomasza Pudłockiego. Kraków. S. 11-31.*
- Ратич О. 1968. Городища в селах Добростани і Страдч. Археологія. Київ. Вип. XX. С. 228-229.
- Ратич А. А. 1962. Городища Росточья. Краткие сообщения Института археологии АН УССР. Киев. Вип. 12. С. 87-91.
- Титар Н. В. 1987. Дослідження на дитинці літописного Городка. Молоді учени-супільствознавці УРСР – 70 річчю Великого Жовтня: Тези республіканської науково-теоретичної конференції 17—18 грудня 1987 р. Львів. С. 154-155.
- Филипчук А. М. 2014. Результати розвідкових робіт в басейні р. Верещиця (Городоцький район Львівської області) у 2013 р. Вісник ін-ту археології Львів. ун-ту. Вип. 9. Львів. С. 166–212.
- Фонди Історико-краєзнавчого музею с. Березець.
- Janeczek A. 1993. Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego. Województwo Bełskie od schyłku XIV do początku XVII w. Warszawa.
- Liwoch R. 2003. Stan badań nad grodziskami wczesnośredniowiecznymi i z początków późnego średniowiecza na zachodniej Ukrainie (obwody: iwano-frankowski, lwowski i tarnopolski), Materiały i sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego, t. 24. S. 213-297.

References

- Funds of the Museum of History and Local Lore of Berezech.
- Ipatiev Chronicle. 1923. The complete collection of Russian chronicles. T. 2. Petrograd. 320 p.
- Gerenchuk K.I. 1972 General Review. Nature of the Lviv region / ed. K.I. Gerenchuk. Lviv. P. 6-14 (ukr.).
- Gribovich R.T. 1983 New ancient Russian settlement in the Lviv region, Archaeological discoveries 1981. Moscow. P. 254 (rus.).
- Gupalo V. 2014 Zvenigorod and Zvenigorod land in the XI-XIII centuries (socio-historical reconstruction). Lviv, 532 p. (ukr.).
- Korchinsky O.M., Petegirich V.M. 1987 Research of the Chronicle Town, Archaeological Discoveries 1985. Moscow. P. 348 (rus.).
- Kryp'yakevych I. 1999 Galicia-Volyn principality. Lviv. 174 p. (ukr.).
- Petegirich V.M. 1995 To the historical assessment of some settlements of the Ukrainian Carpathians. Boykivshchyna. History and modernity. Proceedings of the International Historical and Ethnographic Seminar "Population of Boykivshchyna in the Context of Carpathian Ethnocultural Development", Sambir, September 14-16, 1995, Lviv; Sambir. P. 78-79 (ukr.).
- Pohoralsky J., Myska R., Lyaska V. 2013 Upper Dniester Foothills in the X-XIV centuries. *Colloquia russica. Series I, Vol. II. Przemysł i ziemia Przemyska w strefie*

wpływów Ruskich X - połová XIV w. / ed. Vitaly Nagirny and Tomasz Pudłocki. Krakow. P.11-31 (ukr.).

Ratych O., 1968 Settlements in the villages of Dobrostanty and Stradch. Archeology. Issue XX. Kyiv. P. 228-229 (ukr.).

Ratich A. A. 1962 Rostochye settlements. Brief reports of the Institute of Archeology of the USSR Academy of Sciences. Issue 12. Kyiv.P. 87-91 (rus.).

Tytar N.V. 1987 Research on the baby of the chronicle town. Young social scientists of the USSR – the 70th anniversary of the Great October: Abstracts of the Republican Scientific and Theoretical Conference December 17-18, 1987. Lviv. P. 154–155 (ukr.).

Filipchuk A.M. 2014 Results of exploration works in the basin of the Vereshchytsia River (Horodok District, Lviv Region) in 2013. Bulletin of the Institute of archeology. Lviv. un-t. Issue 9. Lviv. P. 166–212 (ukr.).

Janczek A. 1993 Settlement of the Polish-Ruthenian borderland. Belz Voivodship from the end of the 14th century to the beginning of the 17th century. Warsaw (pol.).

Liwoch R. 2003 The state of research on early medieval and early late medieval strongholds in western Ukraine (Ivano-Frankivsk, Lviv and Ternopil districts), Materials and reports of the Rzeszów Archaeological Center, vol. 24. P. 213-297 (pol.).

Terskyj S.

DEFENSE BUILDING ON THE VERESHCHYTSA RIVER ON THE BACKGROUND OF THE MILITARY AND POLITICAL SITUATION ON THE HALYCH-VOLYN BORDER IN THE SECOND HALF OF XII - XIV centuries.

The valley of the Vereshchytsia River is one of the nodal territories of the Galician-Volyn border, during the XI-XIV centuries. was the scene of military confrontation in the struggle for the conquest of Galicia, as well as the border of the separate Zvenigorod and Przemyśl principalities. Its central part, together with the chronicle town, was formed at the intersection of strategic roads from Przemyśl to Halych and from Belz to Halych.

The military actions of 1219–1220, when Hungarian King Andrew occupied Przemyśl (and thus the entire parish), and his faithful Galician boyar Sudyslav Bernatovych planted his men in Gorodok on Vereshchytsia, are reflected in chronicles. However, the specific course of these events is rather sparsely reflected in written sources.

Located in the lower reaches of the Vereshchytsia River, near the valley of the Dniester River in the village. Berezets settlement is still poorly studied archaeologically. The powerful and once long ramparts that encircled this unknown city from the chronicles testify to the existence of a significant family center here. The city was the center of a densely populated part of the so-called Transnistrian Opillya. Subjects that testify to military affairs have been studied. Finds of Byzantine lead seals probably indicate the presence of high clergy in this city. Instead, small boyar estates are located on the less fertile sandy lands of Small Polissya in the upper reaches of the Vereshchytsia River.

Taking into account the results of the latest archeological excavations in this area, the historical role of the ancient fortifications of the Vereshchytsia river valley is characterized. Their dating has been established. Numerous finds of medieval weapons are analyzed, which additionally illustrate the state of the military infrastructure of the Vereshchytsia river valley.

Key words: network of fortifications, defense construction, military-political situation, Vereshchytsia river valley, Halych-Volyn state.